

ЩОДО ПИТАННЯ ПРАВА НА ОСВІТУ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

REGARDING THE RIGHT TO EDUCATION OF CONVICTED PERSONS

Гальцова О.В.,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінології

та кримінально-виконавчого права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,

науковий співробітник

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності

імені академіка В.В. Сташиса

У статті досліджуються окремі питання щодо права на освіту засуджених до позбавлення волі та деякі складнощі в його реалізації. Аналізуються міжнародні акти у сфері захисту прав людини та міжнародні стандарти поводження із засудженими в аспекті права засуджених на освіту. Наводяться думки фахівців щодо впливу процесу отримання освіти на засуджених до позбавлення волі та значення освіти у виправленні та ресоціалізації засуджених. З урахуванням цього сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства, що дозволить засудженим особам реалізувати їхні права на освіту.

Ключові слова: засуджена особа, позбавлення волі, право на освіту, виправлення, ресоціалізація.

В статье исследуются некоторые вопросы права на образование лиц, осужденных к лишению свободы, и некоторые сложности его реализации. Анализируются международные акты в сфере защиты прав человека и международные стандарты обращения с осужденными, касающиеся права осужденных на образование. Указываются точки зрения специалистов на влияние процесса получения образования и значение образования в исправлении и ресоциализации осужденных. С учетом этого сформулированы предложения по усовершенствованию действующего законодательства, позволяющие осужденным лицам реализовать их право на образование.

Ключевые слова: осужденное лицо, лишение свободы, право на образование, исправление, ресоциализация.

The article studies selected issues regarding the right to education of convicted persons and some implementation challenges thereof. It provides analysis of international acts in the area of human rights protection and international standards of treatment of convicted persons with the regard to their right to education. The article provides an expert opinion on the impact of education processes on convicted persons and the importance of these processes for their reforming and resocialising. Appropriate proposals on current law upgrading are suggested which allows convicted persons to exercise their right to education.

Key words: convicted person, imprisonment, right to education, reforming, resocialising.

Постановка проблеми. Освіта, за твердженням багатьох фахівців, є одним із найдавніших соціальних інститутів, що зумовлений потребами суспільства відтворювати і передавати знання, уміння, навички, готувати нові покоління для життя, готувати суб'єктів соціальної дії для вирішення економічних, соціальних, культурних проблем, що стоять перед людством [7]. Саме тому, на нашу думку, науковці справедливо вважають право людини на освіту не тільки одним з її основних культурних прав, але й важливим соціальним правом.

У національному законодавстві право людини на освіту закріплено в Конституції України (ст. 53), Законі України «Про освіту» (ст. 3) та інших нормативних актах, зміст яких фактично відтворюють положення міжнародних правових актів у сфері захисту прав людини, а саме: Загальної декларації прав людини (ст. 26); Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (ст. 13); Першого протоколу до Конвенції про захист прав і основних свобод людини (ст. 2), згідно з якими визнається: «право кожної людини на освіту»; що «нікому не може бути відмовлено в праві на освіту»; що «освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод».

Положення цих вельми важливих норм поширюється на всіх без винятку осіб, незалежно від їхньої статі, раси, національності, стану здоров'я, майнового стану чи ставлення до релігії. Також вказані норми стосуються і осіб, які відбувають кримінальне покарання, оскільки згідно із ч. 2 ст. 7 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК), «засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим кодексом, законами України і встановлених вироком суду», відповідно до ч. 1 ст. 107 КВК, «засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту».

Важливим кроком щодо нормативно-правового забезпечення здобуття засудженими особами освіти стало ухвалення наказу Міністерства юстиції України № 1418/5 від 16 травня 2016 р. «Про затвердження положень про програми диференційованого виховного впливу на засуджених», зокрема, Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Освіта», метою якого є підвищення ефективності соціально-виховної роботи із засудженими.

Отже, можемо визнати, що в цій частині норми вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства загалом відповідають Європейським пенітенціарним правилам, в яких зазначено, що «кожна пенітенціарна установа мусить прагнути надати всім ув'язненим доступ до освітніх програм, які повинні бути максимально всебічними та відповідати індивідуальним потребам ув'язнених та їхнім прагненням» (п. 28.1.); «особливу увагу варто приділяти освіті молодих ув'язнених, а також ув'язнених з особливими потребами (п. 28.3.)»; та Мінімальним стандартним правилам поводження з в'язнями, в яких також закріплюється право засуджених на освіту (п. 77. «В'язням, що здатні мати із цього користь, слід забезпечувати можливість подальшої освіти, включно з релігійним вихованням у країнах, де таке допускається. Навчання неграмотних і молоді слід вважати обов'язковим, і органи тюремного управління повинні звертати на це особливу увагу; навчання в'язнів слід, наскільки це можливо, пов'язувати з діючою в країні системою освіти, щоб звільнені в'язні могли вчитися далі без утруднень».

Стан дослідження. Варто зауважити, що окремі аспекти ролі освіти та її впливу на засуджених є актуальною проблемою науки кримінально-виконавчого права, яку досліджували багато вчених цієї галузі права, зокрема, О. Вакуленко, А. Градецький, О. Колб, О. Конопацька, О. Лисодед, Ю. Матвєєва, Г. Попопов, А. Степанюк,

С. Сюр та ін., які присвятили вказаній проблемі свої численні та ґрунтовні дослідження. Окрім того, вплив освіти на засуджених під час відбування кримінальних покарань та після їх звільнення з місць позбавлення волі вивчали також психологи-пенітенціаристи, соціологи, але суто щодо завдань своєї галузі науки. Проте дотепер деякі проблеми не мають відповідного рішення, незважаючи на те, що мають велике значення як для науки кримінально-виконавчого права, так і для правозастосовної діяльності.

Метою статті є з'ясування питань, які ускладнюють або унеможливають реалізацію засудженими до позбавлення волі права на освіту, що є одним зі складників їх виправлення та ресоціалізації, пропозиції щодо шляхів вирішення досліджуваної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Увага багатьох дослідників зазначеної проблеми пов'язується з тим, що отримання освіти засудженими є одним із важливих чинників їхньої ресоціалізації й адаптації, оскільки надає таким особам шанс заповнити прогалини у знаннях, полегшує їхню інтеграцію в життя суспільства, знижує ймовірність нових злочинів у майбутньому, підвищує вірогідність працевлаштування, допомагає засвоїти навички та вміння, які необхідні для успішного повернення до життя на волі [1, с. 94–954; с. 180–181]. Доречним щодо зазначеного можна вважати вислів В. Гюго, що той, хто відкриває школи, зачинає в'язниці.

Одним із перших фахівців, який підкреслив позитивний вплив освіти на виправлення засуджених, був С. Познишев. Ще в 20-х рр. минулого століття він писав, що освіта в пенітенціарній установі повинна мати місце, оскільки вона необхідна, щоб знищити ту розумову п'янку, в якій порок і злочин приховують своє глибоке коріння. Освіта, що дається в школі в місцях позбавлення волі, повинна, наскільки це можливо, зачіпати світ етичних понять і життєвих ідеалів [6, с. 211].

Отже, згідно з думками багатьох науковців кримінально-виконавчого права, психологів-пенітенціаристів, соціологів, здобуття засудженими освіти традиційно розглядається як елемент системи виховного впливу або як невід'ємна частина виконання покарання й умова успішної реінтеграції в суспільство громадян, які вчинили кримінальні правопорушення [9, с. 160]. Це твердження ґрунтується на підставі ст. 1 КВК, що одним з основних завдань, які постають у процесі виконання покарань у вигляді позбавлення волі, є створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених та запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень.

Освіта, особливо вища, та процес її отримання – важливі чинники, покликані позитивно впливати на ресоціалізацію осіб, які скоїли злочини. Як показують результати досліджень, освіта розвиває в них моральні якості, розширює поле їхньої колективної діяльності та спілкування. Успіхи в навчанні підвищують соціальний престиж засуджених, укріплюють їхнє становище в колективі, сприяють самоствердженню суспільно корисними засобами нових знань, збагачують досвід колективної діяльності, засуджені вступають у нові види взаємодії з навколишньою дійсністю. Також дослідники засвідчили, що між рівнем виправлення і ставленням засуджених до навчальної діяльності є певна залежність: чим вищий рівень виправлення, тим сумлінніше ставлення засуджених до навчання, і навпаки, чим засуджені більш сумлінно ставляться до навчальної діяльності, тим вищий рівень їх виправлення [5, с. 280–281].

Схвалюють ці результати й інші фахівці, що вивчали вплив інтелекту на подальшу поведінку засудженого. Зокрема, на їхню думку, інтелект є не тільки механізмом опрацювання інформації, а й механізмом регулювання психічної і поведінкової активності, що передбачає: а) можливість затримувати власну психічну активність на різних етапах поведінкового акту; б) можливість думати в різних напрямках щодо проектування певного варіанта по-

ведінки; в) можливість обмірковувати ситуацію та власні спонукання на основі мислення [8, с. 168].

Отже, є всі підстави стверджувати, що здобуття засудженими освіти під час відбування покарання не тільки допомагає розвивати пам'ять, мислення, підвищує його рівень знань, але й у подальшому позитивно впливає на формування особистісних якостей засудженого, а саме: сприяє зростанню культурного рівня загалом, позитивно змінює його світогляд, спонукає до аналізу своїх вчинків та поведінки, допомагає будувати плани на майбутнє.

Проведений нами аналіз чинного законодавства щодо права засудженого на освіту в місцях позбавлення волі свідчить, що загалом воно відповідає положенням міжнародних документів, зокрема, стосовно його нормативного закріплення. Право на освіту, яке проголошене в ст. 53 Основного закону України, реалізується засудженими особами через норми ст. ст. 125–126 КВК, які передбачають, що в колоніях, відповідно до законів України «Про освіту» і «Про загальну середню освіту», для засуджених забезпечується доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти. На це вказується і в наказі міністра юстиції № 1418/5 від 16 травня 2016 р. «Про затвердження положень про програми диференційованого виховного впливу на засуджених», метою програми «Освіта» є здобуття засудженими базової та повної загальної середньої освіти, підвищення їхнього освітнього рівня.

Отже, такі особи, на думку багатьох дослідників, мають можливість здобути загальну та професійно-технічну освіту, що загалом зумовлено ґрунтовною нормативно-правовою базою та мережею загальноосвітніх і професійно-технічних закладів, а також матеріально-технічною базою для практичної підготовки та здійснення професійних функцій [3, с. 91].

Безперечно, більш прогресивними варто визнати Європейські пенітенціарні правила, які не тільки закріплюють право засуджених на освіту та реальну можливість її здобуття, у них зазначено: «За внутрішнім режимом статус освіти мусить бути не нижчим, ніж статус праці, і ув'язнені не повинні піддаватися утискам у фінансовому плані або інакше через участь в освітніх програмах» (п. 28.4), але й визнають, якщо запланований режим для засуджених ув'язнених передбачає їхню участь в освітніх або інших програмах у робочий час, то вони повинні отримувати за це грошову винагороду, як за працю (п. 105.4.). Отже, у цій частині кримінально-виконавче законодавство не відповідає Європейським пенітенціарним правилам щодо навчання осіб, позбавлених волі, оскільки здобуття освіти не розглядається як оплачувана діяльність засуджених, що здійснюється протягом робочого дня.

Проте особливу увагу варто звернути на право засуджених щодо можливості здобуття вищої освіти, яка є особливо необхідною для них. За статистичними показниками щодо чисельності осіб, які скоїли злочини і відбувають покарання, згідно з офіційними даними Державної судової адміністрації України, 91% засуджених не мають вищої освіти (2015 р.); приблизно 90% засуджених, які вчинили злочини у 2013 та 2014 рр., не закінчували вищі навчальні заклади. Приблизно така ж тенденція зберігається і сьогодні.

Що стосується здобуття вищої освіти засудженими під час відбування кримінального покарання, то є низка складнощів. Зокрема, більшість засуджених осіб не можуть її здобути через те, що перебувають в умовах ізоляції від суспільства, а тому відвідування ними навчального закладу фактично унеможливується, оскільки, насамперед, засуджені зобов'язані дотримуватися режиму установи виконання покарань. На дане порушення прав засуджених неодноразово звертали увагу правозахисники у своїх доповідях.

Тому здобути вищу освіту засуджені можуть за допомогою дистанційної форми навчання, положення про яку затверджене наказом Міністерства освіти і науки України

від 25 квітня 2013 р. Так, згідно з р. 2.4. Положення про дистанційне навчання, дистанційне навчання організовується для учнів (вихованців), які: з будь-яких причин (стан здоров'я, проживання за межею пішохідної доступності до загальноосвітніх навчальних закладів, надзвичайні ситуації природного або техногенного характеру, воєнний конфлікт, проживання (перебування) за кордоном (для громадян України), на тимчасово окупованій території України або у населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження тощо) не можуть відвідувати навчальні заняття в загальноосвітніх навчальних закладах.

Але навіть за допомогою дистанційної форми навчання здобувають освіту у вищих навчальних закладах лише 25 осіб, які тримаються в місцях позбавлення волі, серед них: 2 особи засуджені до довічного позбавлення волі; 6 осіб навчаються у вищих навчальних закладах на бюджетній основі, 19 осіб – на контрактній основі [10, с. 20].

На нашу думку, така невелика кількість осіб, що навчаються, навряд чи пов'язана з небажанням засуджених здобути вищу освіту, а спричинена тим, що в чинному законодавстві нормативно не визначений порядок і механізм її здобуття, зважаючи на те, що така особа перебуває в ізоляції від суспільства. Окрім того, відсутній механізм організації навчального процесу для здобуття вищої освіти особами, засудженими до позбавлення волі, який визначається безпосередньо вищими навчальними закладами.

Ще однією із проблем, на яку вказують науковці, є процес розроблення та впровадження інституту координаторів (посередників) між вищим навчальним закладом і засудженою особою [2, с. 53].

Також необхідно істотно покращити матеріально-технічну базу для здобуття вищої освіти засудженими в установах виконання покарань. Зокрема, у більшості установ або взагалі відсутня необхідна навчальна та навчально-методична література, або її недостатньо внаслідок обмеженого фінансування державою. До того ж навряд чи в більшості установ виконання покарань створені електронні бібліотеки з необхідною кількістю навчальних ресурсів і наукових джерел, які необхідні для здобуття вищої освіти, що є порушенням Європейських пенітенціарних правил, згідно з якими кожна установа повинна мати бібліотеку для користування усіма ув'язненими, відповідним чином укомплектовану різноманітними популярними та навчальними матеріалами, книгами й іншими інформаційними ресурсами (п. 28. 5) та, за можливості, роботу бібліотек пенітенціарних установ треба організовувати в координа-

ції з місцевими бібліотечними службами (п. 28.6). Також в установах виконання покарань відсутні лабораторії та інші приміщення чи обладнання, за допомогою яких засуджені особи під час відбування покарання могли би завоїти та закріпити практично свої знання.

Висновки. Отже, реальна можливість здобуття вищої освіти засудженими значно ускладнена як внаслідок прогалин у чинному законодавстві, так і через неналежне фінансове забезпечення державою.

Але першочергово необхідно вирішити вказану проблему на законодавчому рівні. Зокрема, необхідно розробити та закріпити в чинному законодавстві порядок та дієвий механізм здобуття вищої освіти засудженими; вищі навчальні заклади мають зазначити в правилах вступу умови здобуття вищої освіти особами, які відбувають кримінальне покарання, та визначити відповідний перелік спеціальностей; гарантувати та забезпечити можливість отримати такі професії, які мають підвищений попит на ринку праці.

Також законодавцю необхідно визначити спеціально уповноважених осіб, які можуть бути посередниками між вищим навчальним закладом і засудженим, та розробити відповідний механізм такої взаємодії. У свою чергу, установам виконання покарань необхідно створити належну матеріально-технічну базу, що забезпечить можливість здобуття вищої освіти.

На нашу думку, здобуття вищої освіти засудженими особами необхідно розглядати як оплачувану діяльність нарівні з працею, отже, чинне кримінально-виконавче законодавство в цій частині потребує відповідних змін.

Усі ці заходи з боку держави, безумовно, сприятимуть наданню засудженим можливості здобуття вищої освіти, вплив якої неоціненний, адже вона не тільки підвищує освітній і культурний рівень засудженого, але й дозволяє в подальшому отримати умовно-дostroкове звільнення, оскільки може свідчити про його виправлення. Крім того, можливість здобуття вищої освіти також має позитивний виправний вплив, оскільки після звільнення може істотно полегшити засудженому працевлаштування.

Вважаємо, що в подальшому отримана вища освіта допоможе засудженому стати самостійною та самодостатньою особою, переосмислити свої життєві цінності, погляди, буде одним із необхідних і достатніх чинників зниження кількості вчинення злочинів і запобігання рецидиву, сприятиме ресоціалізації й адаптації засуджених у суспільстві після їх звільнення, дозволить сформувати в психіці особи чіткі настанови на виправлення і неповернення до колишнього «злочинного» життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вакулєнко О. Освіта як чинник ресоціалізації осіб, які звільняються з місць позбавлення волі. Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: зб. наук. пр. звітно-наук. конф. викладачів ун-ту за 2011 р. (9–10 лютого 2012 р.) / уклад: Г. Волинка, О. Уваркіна, О. Симоненко, О. Ємельянова. Київ: Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова, 2012. Ч. 1. С. 94–95.
2. Градецький А. Освіта як засіб виправлення засуджених. Держава та регіони. Серія «Право». 2015. № 1. С. 51–55.
3. Караман О. Вища освіта в процесі ресоціалізації засуджених у пенітенціарних закладах. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2011. № 3. С. 90–94.
4. Матвєєва Ю., Конопальська О. Роль освіти дорослих у процесі ресоціалізації засуджених. Legal Psychology. 2016. № 1 (18). С. 180–187.
5. Пенітенціарна педагогіка: наук.-метод. посібн. для студ. вищ. навч. закл. / С. Харченко, О. Караман, Н. Краснова. Луганськ: Вид-во Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2011. 329 с.
6. Познышев С. Основи пенітенціарної науки М., 19 23. 342 с.
7. Соціологія: підручник / за заг. ред. В. Андрущенко, М. Горлача. Х.; К., 1998. 696 с.
8. Суїменко Є. Інтелект і дія. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2007. № 1. С. 167–190
9. Шевченко О. Стан дослідження в науці проблем, що стосуються змісту права засуджених на освіту. Право і суспільство. 2016. № 5. С. 158–161.
10. Черкаський Я. На шляху ресоціалізації (з досвіду навчання засуджених в Україні). Територія успіху. 2016. № 2 (3). С. 19–23.